

С. Д. Панишко, А. В. Петраускас, І. О. Чорний

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБОРОННИХ УКРІПЛЕНЬ ЛІТОПИСНОГО ВОЛОДИМИРА В 2018 р.

У статті дані результати археологічного дослідження внутрішньої будови валу городища «Вали» у центрі м. Володимир. Встановлено, що вал насипали, вірогідно, у XV ст. Таке датування виключає можливість пов'язати городище з дитинцем літописного Володимира та уможлиблює його співвіднесення зі старостинським дерев'яно-земляним замком.

Ключові слова: городище, вал, підсіпка, кераміка, пізнє середньовіччя.

Городище «Вали» (інша назва — Замок) розміщене в центральній частині Володимира-Волинського у місці впадіння у р. Луга її правої притоки — р. Смоча. Нині воно виглядає як ізольований пагорб, наближений до форми трапеції, що простягається з північного заходу на південний схід на 210 м, а з південного заходу на північний схід — на 150 м. Потужний вал, що захищає майданчик, з внутрішнього боку має висоту 4,0—6,0 м, із зовнішнього — 9,0—13,0 м. Основний в'їзд на городище розміщений у його північно-західній частині. Майданчик укріплення злегка знижується в напрямку від валів до центру, де є будівлі колишнього тубдиспансеру¹ (рис. 1; Златогорський, Панишко 2013, с. 245).

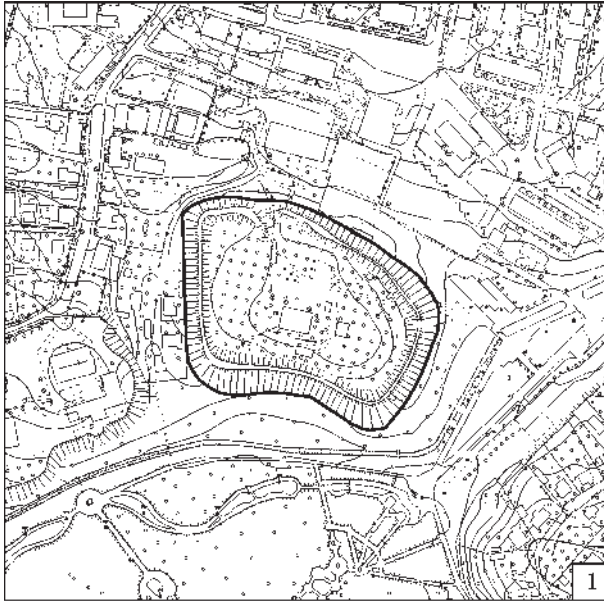
Писемні джерела зафіксували розміщення на території пам'ятки двох значних середньовічних адміністративних осередків: мурованого замку Казимира Великого та пізнішого старостинського замку. Історія замку Казимира у Володимирі коротко, але досить докладно відображена у хроніці Яна із Чарнкова (Мицик 2004, с. 94—95). Замок будували

після захоплення Побужжя поляками у 1366 р. надзвичайно швидко — впродовж двох років, і у 1370 р., на момент смерті короля, він був майже завершений. Скориставшись смертю Казимира, литовські князі на чолі з Любартом відвоювали Володимир та зруйнували замок доценту. Дерев'яно-земляний старостинський замок споруджено у XV ст., він добре відомий за описами від середини XVI ст. (Кравченко та ін. 2005). Практично всі дослідники розглядали городище як залишки дитинця давньоруського Володимира (Малевская, Шолохова 1976; Кучинко, Охріменко, Петрович 2004; Ричков 2009; Терський 2010), хоча прямих свідчень цього джерела не містять (Златогорський, Панишко 2013, с. 245—246).

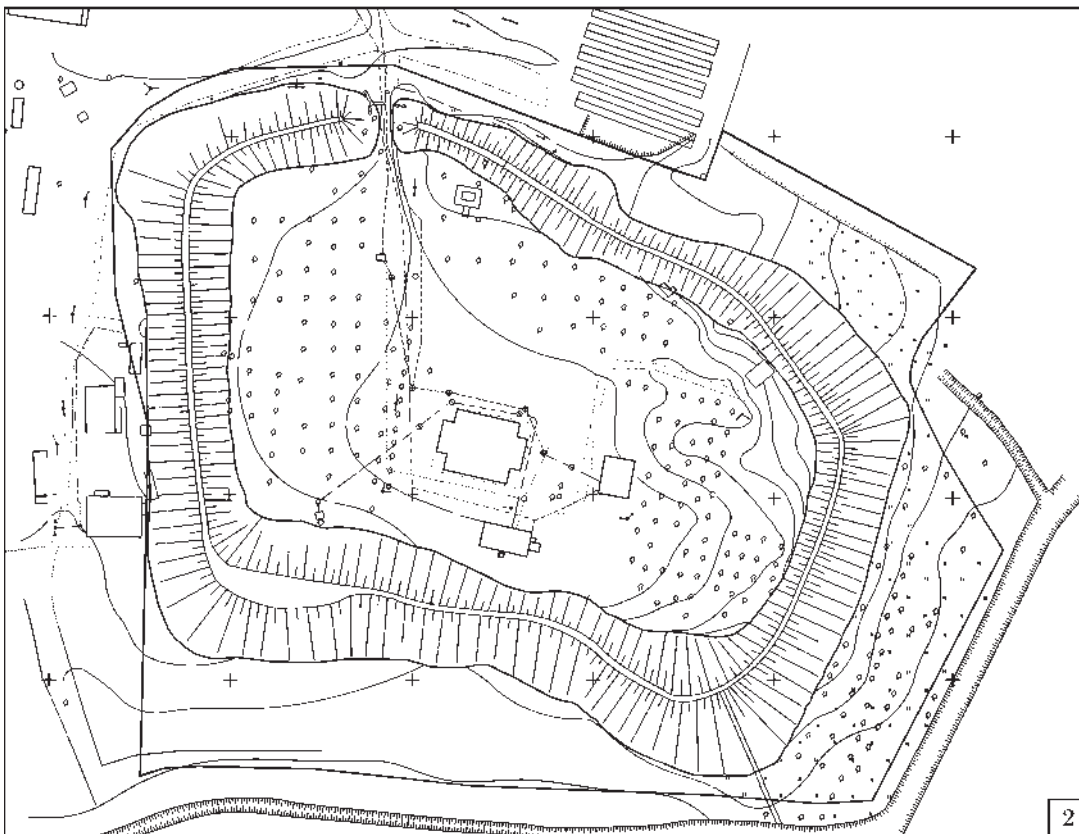
Найперші дослідження городища (кінець XIX ст.) проводив О. Дверницький (1838—1906 рр.) — житель м. Володимир-Волинський, громадський діяч, краєзнавець та історик-ентузіаст, що став ініціатором створення давньохновища — першого архіву історичних пам'яток Володимира-Волинського. За результатами досліджень О. Дверницький написав працю «Археологические исследования в г. Владимире-Волынском и его окрестностях», яку опублікував у 1887 р. в журналі «Киевская старина» (Дверницький 1887).

У 1930-х рр. городище досліджував О. Цинкаловський, який зазначив: «...на тому місці, де тепер замок і в'язниця, споконвіку було т. з. городище. Згодом як число населення зросло, це городище стало тісне, воно не могло вмістити населення околиць. Тимто вирінула потреба окопати розрослі вже забудовання навколо городища. Таким чином повстав “остріг”, який згодом усе поширювався і зміцнювався, доки нарешті ще в перед княжих часах

1. У XIX — першій половині XX ст. — в'язниця.

Рис. 1. Городище Володимира: 1 — місце розташування городища стародавнього Володимира; 2 — план оборонних валів та майданчика городища Володимира

не закинено старого замчища — городища й не висипано великого другого ряду земляних укріплень у формі високих валів, де зведено високі дубові стіни й вежі» (Цинкаловський 2003). О. Цинкаловський також подав відомості про топоніми міста Володимира та археологічні знахідки, зокрема пов'язані з городищем.

У середині ХХ ст. дослідження городища проводив П. Рапопорт, який розглядав городище передусім в аспекті фортифікаційного та архітектурного об'єкта, віднісши його до «городищ волинського типу» з огляду на прямолінійність

окремих ділянок валів (Златогорський, Панишко 2013, с. 246).

Археологічні розкопки проводив М. Кучинко впродовж 1970—1980-х рр. Зроблені ним розрізи валів дитинця і окольного міста показали, що вони були насипані із глини та супіску, без будь-яких внутрішніх конструкцій. Натомість на дні глибокого рову дитинця виявлено забиті в землю загострені зверху дубові палі, сховані в свій час під водою, яка заповнювала рів (Кучинко 2005, с. 135). У північно-західній частині дитинця на довжині 10 м він відкрив складе-

ну на розчині «кам'яну стіну» заввишки 3,4 м і пов'язав її з якоюсь монументальною спорудою XIII—XIV ст. (Кучинко 1976; 2006, с. 96). На підставі стратиграфічних спостережень та аналізу здобутого матеріалу і передусім кераміки, найдавніший шар на території дитинця і окольного міста датовано X ст. Дослідженнями встановлено, що княжий Володимир був найбільшим містом Волинської землі з розвинутим сільським господарством, ремеслом і торгівлею, будучи водночас адміністративним, релігійним і культурним осередком (Кучинко 2005, с. 135).

Дослідження цього мурованого об'єкта продовжили М. Малевська та Є. Шолохова (Малевская-Малевич 1976; Малевская, Шолохова 1977). Вони простежили західне прясло стіни протяжністю близько 100 м, частково південну стіну та частину кутової північно-західної башти. Власне стіна збереглась на висоту 0,4—0,8 м за ширини західного прясла 2,5—2,6 м, а ширина південно-західної частини стіни — 3,8 м. Потужність фундаменту під стіною становила 2,4 м. Стіна та фундамент були складені з місцевого крейдяного вапняку на жовтому вапняно-піщаному розчині. Виявлені об'єкти датують серединою XIV ст. і пов'язано із замком польського короля Казимира Великого.

У 1982 р. М. Малевська частково розчистила башту розміром 11,0 × 11,0 м, що у південно-східному куті дитинця (Малевская 1984), а 1989 р. повторно розкрила північно-західну башту.

Упродовж 2010—2012 рр. розкопки у південно-східному куті городища продовжила експедиція ДП «Волинські старожитності» під керівництвом О. Златогорського, С. Панишка та Ю. Лукомського. З 2011 р. важливою складовою частиною роботи експедиції, окрім археологічних досліджень, стала ексгумація жертв масових репресій середини XX ст., оскільки в той період на території городища була в'язниця і у червні 1941 р. тут проводили масові розстріли (Златогорський, Панишко 2013, с. 246).

У 2018 р. проведено візуальне обстеження валів літописного Володимира та зроблено перетин на місці в'їзду¹ (рис. 2, 3). З цієї метою було закладено стратиграфічну траншею 1 довжиною 11 м і шириною 2 м, орієнтовану довгими стінками по лінії схід—захід. Траншею розбили на квадрати розмірами 2 × 2 м з нумерацією арабськими цифрами по лінії захід—схід. Перетин проведено уступами, які, переважно відповідають археологічним квадратам. Відповідно опис стратиграфії наведено поквдратно. Знахідки, виявлено в засипці

валу, описані сумарно. Загальна досліджена площа склала 22 м² (рис. 4, 5).

У результаті проведених археологічних розкопок на місці в'їзду до городища Володимира було простежено наступну стратиграфію культурних нашарувань в тілі валу.

Верхній шар, який утворився внаслідок розвитку рослинності та частково антропогенної діяльності, представлений темно-сірим однорідним рихлим супіском. Він утримував як знахідки давньоруського та пізньосередньовічного часу, так і артефакти сучасного періоду. Потужність шару становить близько 0,25 м від рівня сучасної денної поверхні. Він тягнеться вздовж всієї траншеї від верхньої точки до півніжжя валу. Наступні нашарування являють собою шари, які утворились до початку спорудження валу, під час його зведення та утворилися після формування валу. Наведемо опис шарів послідовно до їх залягання по вертикалі відповідно до археологічних квадратів траншеї 1.

Шар, що підстеляє верхній дерновий шар в кв. 1, представлений темно-сірим гумусованим супіском із включеннями глини та деревних вугликів і знахідок кераміки доби пізнього середньовіччя. Він займав майже всю площу квадрату і в західній частині квадрата мав чітку пряму межу, яка відділяла його від шарів, які мали відмінні характеристики. Не виключено, що він, враховуючи наявність в ньому значної кількості пізньосередньовічних знахідок, представляє собою заглиблену в тіло валу пізньосередньовічну споруду. Простежена потужність другого шару становить 1,3 м. У східній частині розрізу кв. 1 на глибині 0,4 м від рівня сучасної денної поверхні та на глибині 0,76 м від R₀ зафіксовано лінзу сірого супіску потужністю до 0,22 м; вона частково перекривала шар жовтого лесоподібного суглинку потужністю до 0,2 м. Нижче залягав прошарок темно-сірого супіску з включеннями жовтого суглинку потужністю до 0,16 м, який перекривав шар перевідкладеного жовтого лесоподібного суглинку (рис. 5).

Переважає кількість знахідок, виявлених під час досліджень валу, були зафіксовані саме в межах першого квадрату. Нижче наводимо їх опис.

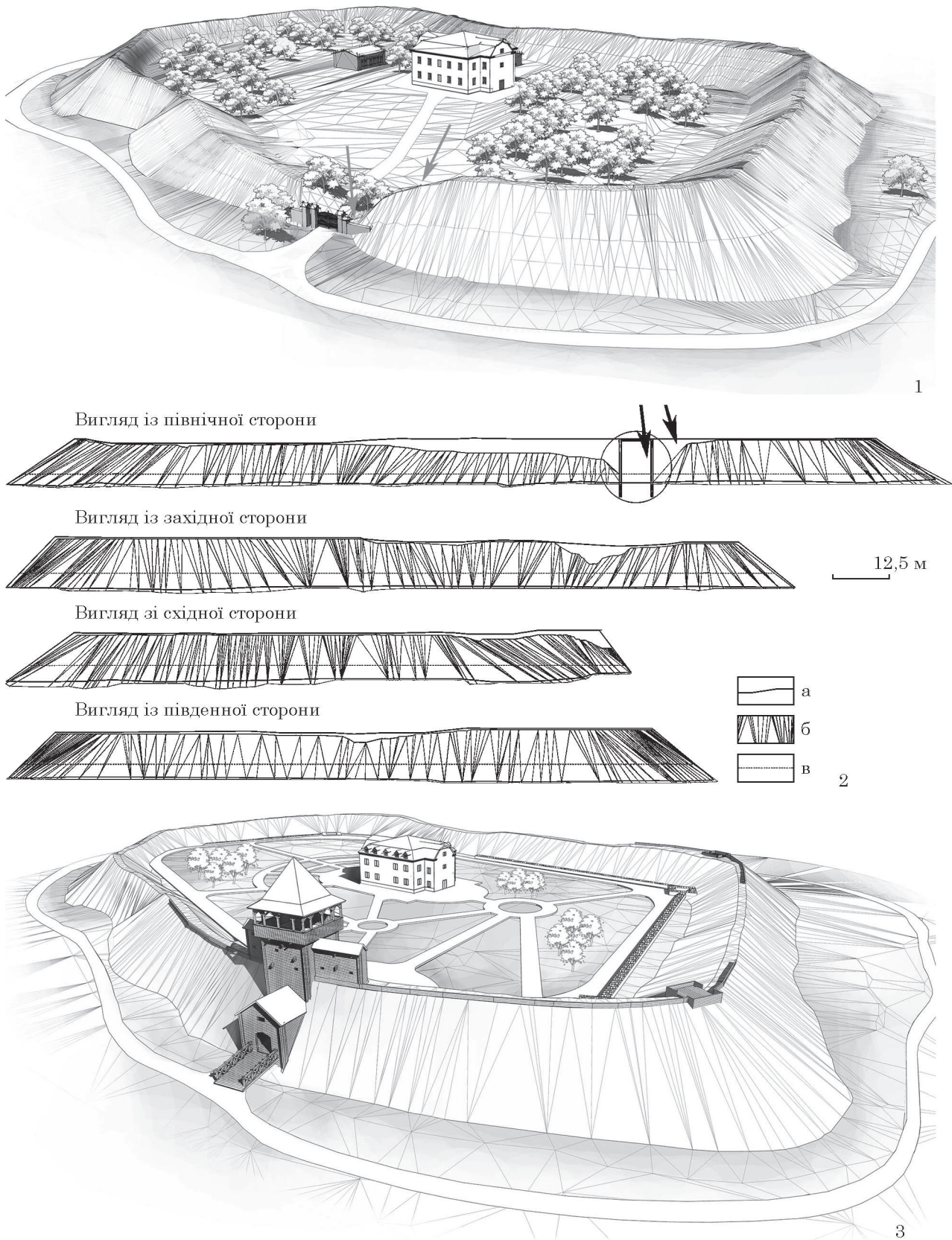
З першого штика походили такі знахідки. Шматки червоноглиняної цегли — 13 од. Можуть бути датовані пізнім середньовіччям з урахуванням складу гончарної маси та способу випалення. Вісім шматків цегли на зовнішній поверхні мають сліди покриття білого кольору. Імовірно, вони були у зовнішньому ряді кладки, яку додатково оздобили шаром білого покриття (вапно?).

Кістки тварин — 28 уламків, частина з яких має сліди розрубування.

Три фрагменти червоноглиняних кахлів, лицева частина прикрашена рослинним орнаментом.

1. Археологічні дослідження здійснені за Відкритим листом А. В. Панікарського. Оскільки зазначений період не є темою його наукових інтересів, А. В. Панікарський цілком згоден на публікацію матеріалів без його авторства. Принагідно автори вдячні йому за можливість оприлюднити результати досліджень.

Рис. 2. Городище Володимира: 1 — вигляд з північного заходу і місце розташування розрізу валу; 2 — зображення валів із позначенням місця розрізу валу (а — контур проектних земляних валів; б — контур існуючих земляних валів; в — рівень внутрішнього двору); 3 — проєктований вигляд городища після проведення реконструкції оборонних укріплень

Рис. 3. Фото в'їзду на городище із позначенням розташування розрізу валу

Рис. 4. Траншея 1, фото: 1 — розбивання розкопу; 2 — зняття верхнього шару; 3 — розбирання напшарувань; 4 — розкорчовування на кв. 3—5

37 фрагментів стінок гончарних посудин, без орнаменту. Можуть бути широко датовані в межах пізнього середньовіччя.

Три фрагменти стінок гончарних посудин. Внутрішня поверхня двох із них вкрита зеле-

ною й жовтою прозорою поливами, у третього — непрозорою зеленою поливою. Датування — пізнє середньовіччя, XVII—XVIII ст.

Шість фрагментів стінок гончарних посудин. Зовнішня поверхня оздоблена врізними

Рис. 5. Фото дослідженої ділянки після зачистки

прямими горизонтальними вузькими лініями, один із них на внутрішній поверхні вкритий жовтою прозорою поливою. Знахідки також датовані пізнім середньовіччям.

Один фрагмент стінки гончарної посудини давньоруського часу. Оздоблена на зовнішній поверхні вузькими прямими горизонтальними лініями.

Один фрагмент стінки ранньогончарної посудини. Час побутування подібного посуду може бути датований до середини X ст. На зовнішній поверхні оздоблений прямими, широкими та горизонтальними лініями.

Один фрагмент стінки гончарної посудини давньоруського часу, без орнаменту

Два фрагменти стінок ліпних посудин, без чітких хронологічних ознак. Поверхня без орнаменту.

Один фрагмент денця гончарної посудини, давньоруського часу. Нижня поверхня увігну-

та й має сліди підсіпки. В тісті домішки залізняку уламкової форми.

10 фрагментів денця гончарних посудин. Може бути датоване пізнім середньовіччям. Один фрагмент на внутрішній поверхні має поливу жовто-зеленого кольору. Одне з денця плоске, злегка ввігнуте, на нижній поверхні виразні сліди зрізання ниткою та відбитки осі гончарного круга (круглий відбиток в центрі діаметром 10 мм).

Три фрагменти вінець гончарних посудин (рис. 7: 1—3). Можуть бути віднесені до пізнього середньовіччя. Оздоблені жовто-зеленою поливою та штампованим орнаментом по плічку і врізним лінійним орнаментом по вінцю.

Два фрагменти вінець гончарних посудин (рис. 7: 4, 5). Мають характерні ознаки профілювання верхнього краю посудин, побутування яких відноситься до XVII—XVIII ст.

Два фрагменти вінець гончарних посудин (рис. 8: 4). Мають ознаки профілювання верхнього краю, яке характерне для посудин XIV—XV ст.

Три фрагменти вінець гончарних посудин (рис. 8: 3, 7). За особливостями профілювання можуть бути датовані XIII ст.

Два фрагменти вінець гончарних посудин (рис. 8: 5). Особливості складу гончарної маси та профілювання верхнього краю вінця уможливають його датування XII ст.

Два фрагменти вінець гончарних посудин можуть бути датовані XI ст. (рис. 8: 6, 8).

Під час дослідження нашарувань другого штика було виявлено такі знахідки. Кісток тварин 19 уламків. Серед них нижня щелепа молодій свині маленьких розмірів.

Чотири фрагменти цегли. Може бути датована пізнім середньовіччям. Червоноглиняні фрагменти, частина з них на зовнішній поверхні мають сліди покриття білого кольору (вапно?).

Один фрагмент вінця гончарної посудини (рис. 9: 1). Середина X ст. Вінце добре розвинене, ледь вигнуте, відігнуте назовні, край косо зрізаний на зовні під гострим кутом, нижня частина зрізу утворює виразний манжет.

Один фрагмент вінця гончарної посудини (рис. 9: 2). За особливостями профілювання верхнього краю може бути датоване XV—XVI ст. З уступом (під накривку на внутрішньому боці), зовні під вінцем наліпний валик, розчленований пальцевими втискуваннями.

Один фрагмент вінця гончарної посудини (рис. 9: 3). Може бути датоване XVII ст.

Один фрагмент вінця гончарної посудини пізнього середньовіччя. Білоглиняне, внутрішня й зовнішня поверхні вкриті поливою білого кольору.

Два фрагменти стінок гончарних посудин давньоруського часу.

Вісім фрагментів стінок гончарних посудин, датованих пізнім середньовіччям. Без орнаменту, за виключенням одного, зовні оздобленого

Рис. 6. Траншея 1, розріз валу: план, стратиграфія по лінії А—А' та А'—А''. **Умовні позначки:** 1 — темний гумусований шар (сильногумусований супісок); 2 — темно-сірий супісок із включеннями глини й деревних вугликів і знахідок кераміки доби пізнього середньовіччя; 3 — сірий супісок; 4 — шар обпаленого суглинку; 5 — жовтий лесоподібний перевідкладений суглинок; 6 — темно-сірий супісок із включеннями жовтого суглинку; 7 — темно-сірий супісок із включеннями лесоподібного суглинку; 8 — лесоподібний суглинок жовтого кольору із включеннями уламкового вапняку; 9 — темно-сірий супісок із вкрапленнями деревного вугілля; 10 — темно-сірий супісок із включеннями уламкового вапняку і глини; 11 — темно-сірий супісок без однорідних включень; 12 — жовтий лесоподібний суглинок із включеннями деревних вугликів; 13 — похований культурний шар; 14 — сучасний перекоп

прямими вузькими горизонтальними лініями чітко прокресленими та вертикальними, пролискованими лініями.

Три фрагменти стінок гончарних посудин пізнього середньовіччя. Внутрішня поверхня вкрита жовтою та зеленою поливами.

Один фрагмент денця гончарної посудини пізнього середньовіччя. Зовнішня поверхня вкрита вертикальними, пролискованими лініями.

Із рівня третього штика походили такі знахідки. Шість уламків кісток тварин. Один екземпляр із круглим штучним отвором, не наскрізним і зі слідами розколювання та розрубання поверхні. На іншому уламку відзначено сліди розколювання та поперечного розрубання.

Чотири шматки каменя без слідов обробки.

Один фрагмент стінки гончарної посудини. Товстостінний, близько 10 мм, належав посудині великих розмірів діаметром близько 0,5—0,7 м. Тісто добре вимішане, без видимих домішок, добре випалене та щільне. Поверхня темно-сірого кольору. За ознаками фрагмент дуже подібний до керамічних посудин пізньоримського часу — так званих піфосів.

Два фрагменти стінок гончарних посудин. За кольором поверхні, домішками в тісті й ознаками випалення можуть бути пізньосередньовічними. До них приєднані ручки підовальної в перетині форми.

Три фрагменти стінок гончарних посудин давньоруського часу. Зовні оздоблені прямими, вузькими, горизонтальними лініями, нанесеними по сірій поверхні.

11 фрагментів стінок гончарних посудин без орнаменту. Можуть бути широко датовані в межах пізнього середньовіччя.

Три фрагменти денця гончарних посудин. За ознаками течії гончарної маси в зламі стінки та способом формування насипу вони можуть бути датовані давньоруським часом. Один фрагмент денця на зовнішній поверхні має змазаний відбиток клейма (?).

Один фрагмент денця гончарної посудини. За способом формовки та випалення може бути датоване пізнім середньовіччям. На нижній поверхні денця сліди зрізання ниткою від підставки гончарного кола.

Із рівня четвертого штика походили кістки тварин. Представлено лише три уламками маленьких розмірів.

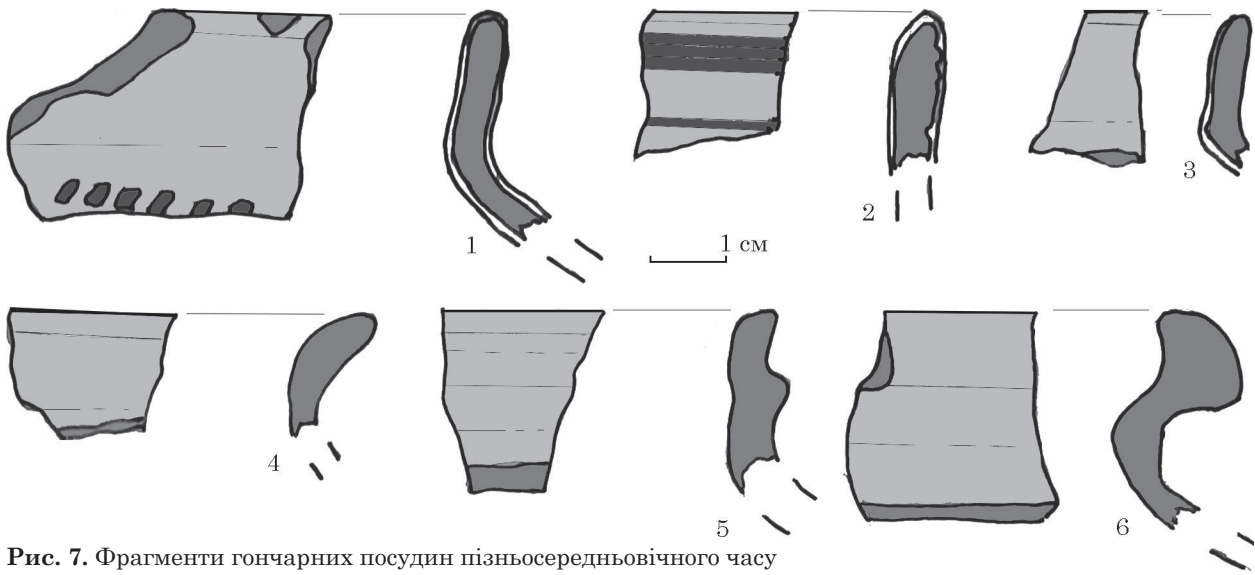

Рис. 7. Фрагменти гончарних посудин пізньосередньовічного часу

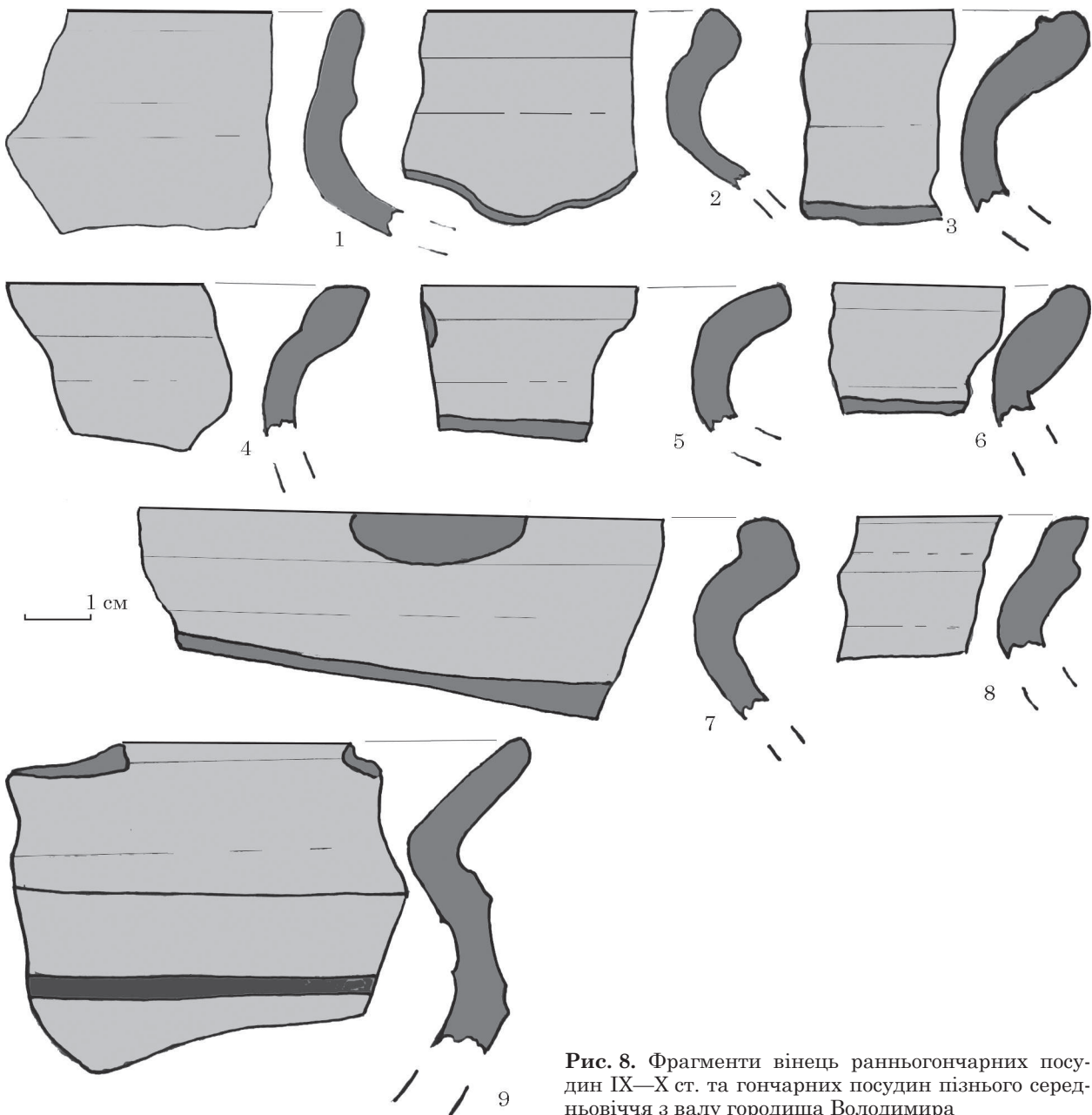

Рис. 8. Фрагменти вінець ранньогончарних посудин IX—X ст. та гончарних посудин пізнього середньовіччя з валу городища Володимира

Знайдено три шматки каменю без слідів обробки. Не виключено, що вони мають природне походження і є природним супутником нашарувань материкового ґрунту, використаного для зведення тіла валу.

Один шматок кременю без слідів обробки. Вірогідно, він також потрапив до валу разом із материковим ґрунтом.

Один шматок червоноглиняної цегли пізньо-середньовічного часу.

12 фрагментів стінок гончарних посудин. У тісті майже відсутні домішки, які можна візуально визначити, черепок міцний, добре випалений, щільний, краї зламів мають ознаки, сформовані під час розколу стінки посудини, витягнутої із одного кавалка глини на швидкому гончарному крузі. За вказаними ознаками може бути датований пізнім середньовіччям.

Один фрагмент стінки гончарної посудини орнаментованій врізною, прямою, горизонтальною лінією, нанесеною по сирій глині. Може бути датований давньоруським часом.

Один фрагмент денця гончарної посудини пізнього середньовіччя.

У кв. 2 до глибини 1,2 м від R_0 в західній частині квадрату відзначена стратиграфія, тотожна стратиграфії нижніх нашарувань східної частини кв. 1 (див. рис. 6). Нижче зазначеної позначки по всій площі квадрата залягав шар темно-сірого супіску з включеннями жовтого лесоподібного суглинку. Його потужність становить від 0,2 до 0,5 м. Нижче до гл. 2 м від R_0 залягав шар жовтого лесоподібного суглинку із вкрапленнями вапняку. В межах квадрату на рівні першого штика виявлені наступні знахідки.

Знайдено шість уламків кісток тварин.

Один шматок каменю без слідів обробки. Вірогідно, має природне походження і потрапив до насипу валу із материкових відкладень під час будівництва оборонної споруди.

11 фрагментів стінок гончарних посудин. За ознаками складу тіста та випалення і способу формування порожнього тіла посудини можуть бути датовані давньоруським часом (?).

10 фрагментів стінок гончарних посудин без орнаменту пізнього середньовіччя.

Два фрагменти стінок гончарних посудин давньоруського часу. Оздоблені прямими горизонтальними вузькими врізними лініями. На одному з фрагментів лінії розташовані смугами по 4—5 ліній; лінії мають ширину близько 10 мм, між ними відступ близько 10—15 мм. Подібний прийом орнаменту зовнішньої поверхні характерний для посуду райковецької культури.

Один фрагмент вінця гончарної посудини (рис. 9: 4). Зовнішній край вінця має характерну закраїну, притаманну посуду XI ст. Серед керамічних комплексів гончарного ремісничого посаду давньоруського Вишгорода із чіткими хронологічними прив'язками, цей тип вінця найпоширеніший.

Один фрагмент вінця гончарної посудини має характерний вигин вінця (з уступом під кришку), поширений серед посуду XII ст.

Два фрагменти вінця гончарної посудини (рис. 8: 5, 7). Можуть бути датовані XII—XIII ст.

Два фрагменти вінця гончарної посудини, датовані XI—XII ст.

На рівні другого штика знайдено один фрагмент денця гончарної посудини пізнього середньовіччя і давньоруського часу (пласке, на зовнішній поверхні має виразні сліди підсипки).

На горизонті третього штика було виявлено один уламок кістки тварини.

Чотири фрагменти стінок гончарних посудин; можуть бути датовані давньоруським часом.

Два фрагменти стінок гончарних посудин переддавньоруського й давньоруського часу (IX—X ст.). На зовнішній поверхні нанесено орнамент у вигляді прямих, врізних, горизонтальних ліній. Два фрагменти оздоблені вузькими лініями, ще один — прикрашений широкими лініями.

Виявлено один фрагмент денця гончарної посудини давньоруського часу.

Від гл. 2,8 м до 2,3 м від R_0 у кв. 3 залягав шар перевідкладеного лесоподібного суглинку із вкрапленнями вапняку. В ньому були лінзи темно-сірого супіску зі вкрапленнями деревних вугликів та лінза темно-сірого супіску зі включеннями уламкового вапняку і глини. Нижче до гл. 3,4 м від R_0 залягав шар темно-сірого супіску зі включеннями деревних вугликів. У західній частині квадрату на нижньому рівні зафіксовано скупчення шириною 0,6 м та висотою 0,4 м темно-сірого супіску без включень. Із площі третього квадрату походять такі знахідки.

Під час вивчення нашарувань першого штика виявлено два фрагменти стінок гончарних посудин пізнього середньовіччя. Зовнішня поверхня прикрашена орнаментом, нанесеним за допомогою лискування.

Два фрагменти стінок гончарних посудин IX—X ст. і давньоруського часу. Один із них орнаментованій врізними прямими, широкими, горизонтальними лініями.

Виявлено один фрагмент вінця гончарної посудини XIII ст.

У наступному горизонті другого штика знайдено один шматок каменю природного походження без слідів штучної обробки.

Знайдено крем'яне знаряддя доби неоліту та палеометалів. Виготовлене із темно-сірого кременю, добре видно ударну площадку, робочий край вкритий дрібною ретушню. На боковій поверхні видимі сліди штучного шліфування.

Один фрагмент денця гончарної посудини пізнього середньовіччя.

У ході вивчення нашарувань на рівні третього штика знайдено три фрагменти стінок гон-

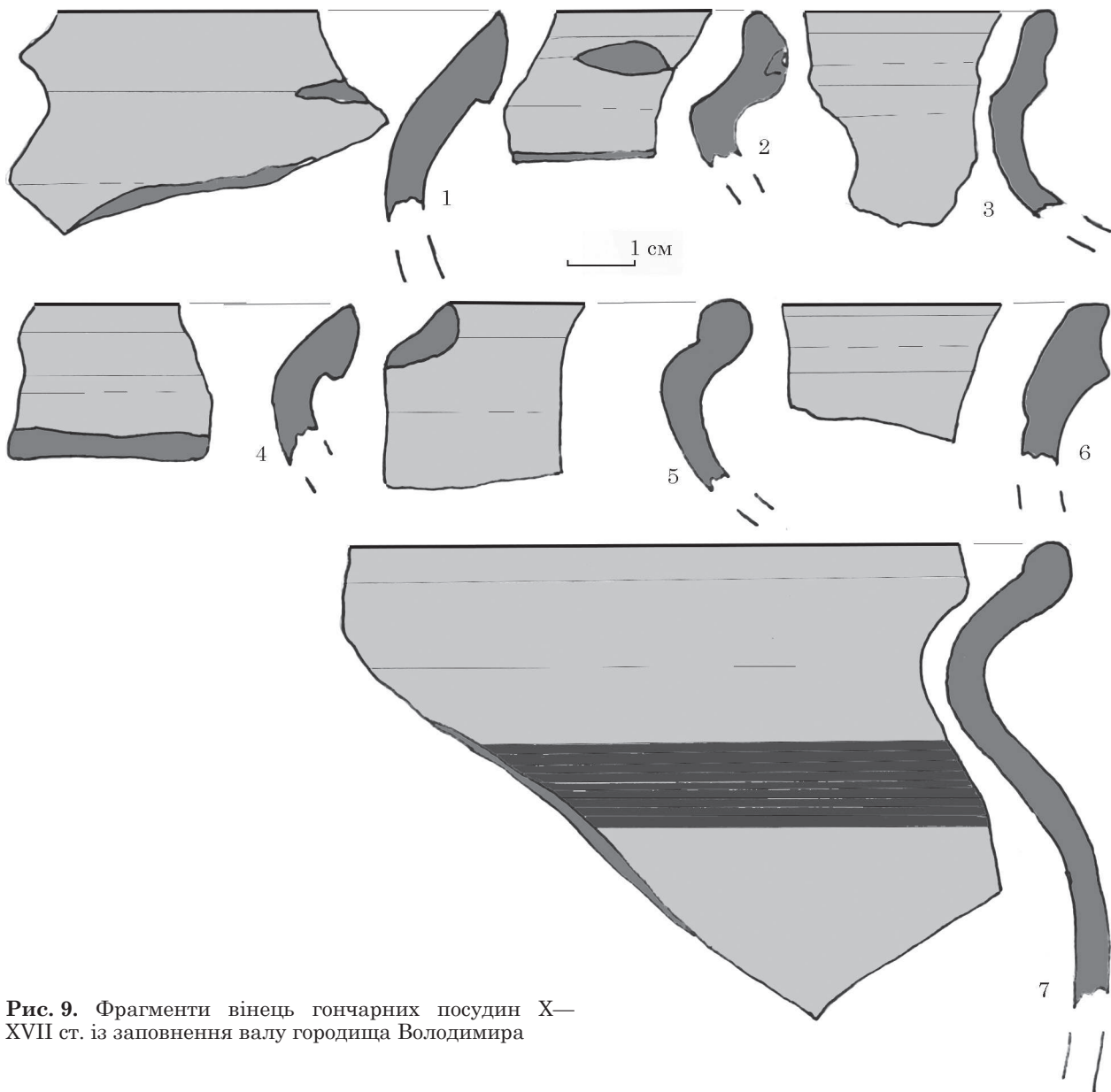

Рис. 9. Фрагменти вінець гончарних посудин X—XVII ст. із заповнення валу городища Володимир

чарних посудин без орнаменту давньоруського часу.

Один уламок кременю зі слідами штучної ретуші.

На рівні п'ятого штика в кв. 3 було виявлено шість шматків каменю, серед яких чотири із кременю без слідов обробки.

У межах кв. 4 виявлено послідовне залягання горизонтальних шарів, що перекривали один одного. Верхній шар потужністю до 0,28 м був представлений жовтим лесоподібним суглинком із включеннями деревних вугликів. Нижче залягав шар темно-сірого супіску із включеннями жовтого суглинку потужністю до 0, м, який перекривав шар жовтого лесоподібного суглинку потужністю до 0,3 м та продовжувався до гл. 4,4 м від R_0 . Нижче його підстеляв потужний шар перевідкладеного лесоподібного суглинку зі вкрапленнями вапняку, який займав також усю площу кв. 5 і мав у його межах

нижню відмітку на гл. 5,6 м. Знахідки в межах квадрату не виявлені.

Більшу частину верхнього заповнення кв. 5 займав уже згаданий шар лесоподібного суглинку, що перекривав шар темно-сірого супіску зі включеннями жовтого суглинку під яким залягав тонкий (до 0,16 м) шар згаданого лесоподібного суглинку. Нижче був перекритий при зведенні тіла валу культурний шар — темно-сірий супісок, який мав абсолютні позначки від R_0 — 5,8—5,96 м. Материк — жовтий однорідний лесоподібний суглинок. У західній частині кв. 5 зафіксовано перекоп 1970-х рр., який, вірогідно, є частиною траншеї для прокладання комунікацій на територію городища (до тубдиспансеру).

У процесі розбирання заповнення засипки тіла валу, в шарах, які однозначно можуть бути пов'язані із земляною конструкцією земляного оборонного укріплення було зафіксова-

но незначну кількість знахідок стінок ранньогончарних посудин, які можуть бути широко датовані в межах давньоруського часу. Знахідки, які б мали вужчі хронологічно визначені ознаки, не зафіксовані. Під час дослідження перекритого насипом валу культурного шару в ньому було знайдено фрагменти стінок ліпних посудин, які мають ознаки, характерні для посуду слов'янських археологічних культур і бути широко датовані в межах I тис. н. е. Із площі кв. 5 походять такі знахідки.

У перекритому культурному шарі на глибині 1,8—1,9 м; 1,2—1,35 м від сучасної денної поверхні знайдено вісім фрагментів стінок ліпних посудин I тис. н. е., товстостінні без орнаменту. Один із них був опшлякований.

Також було виявлено шість фрагментів стінок ліпних посудин доби бронзи — ранньозалізного часу.

Таким чином, вперше за історію археологічних досліджень міста Володимира проведено перетин оборонних валів городища. Встановлено, що в тілі валу наявні впускні археологічні об'єкти, які утворились після його спорудження. В засипці тіла валу знайдено незначну кількість артефактів, датованих в межах переддавньоруського й давньоруського часів. Спостереження за шарами засипки тіла валу, в яких помітні різні верстви супісків та суглинків із значною кількістю природних домішок, дозволяють в подальшому (на основі порівняння вказаних домішок) провести зіставлення із геологічними розрізами поруч із городищем для з'ясування місця, з якого вибирали ґрунт для насипання валу.

Слід також відзначити, що в культурному шарі, який утворився на місці зведення оборонної споруди, не представлено жодного фрагмента ранньогончарного чи гончарного посуду. Натомість на відносно невеликій площі виявлено значну кількість фрагментів ліпного посуду I тис. н. е. Знахідки з культурного шару можуть свідчити про відсутність у давньоруський час життя на місці зведення валу, або ж, принаймні, про його відносно незначну інтенсивність — враховуючи незначну кількість фрагментів посуду із перевідкладених культурних нашарувань в тілі валу, які було взято для насипання валу із прилеглої до нього території.

ЛІТЕРАТУРА

Дверницький, Е. Н. 1887. Археологические исследования в г. Владимире- Волынском и его окрестностях. *Киевская старина*, 1, с. 36-50.

Златогорський, О. Є., Панишко, С. Д. 2013. Дослідження на Володимир-Волинському городищі у 2010—2012 роках: джерела і матеріали. Луцьк: Волинські старожитності.

Кравченко, В., Сохань, П., Боряк, Г. (ред.). 2005. *Литовська метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року*. Київ.

Кучинко, М. М. 1976. Раскопки древнего Владимира-Волынского. *Археологические открытия 1975 года*, с. 349-350.

Кучинко, М. М. 2005. *Археологія Волині*. Луцьк: Волинська обласна друкарня.

Кучинко, М. М. 2006. *Володимир середньовічний. Історико-археологічні нариси*. Луцьк.

Кучинко, М. М., Охріменко, Г. В., Петрович, В. В. 2004. *Історія міста Володимира-Волинського від найдавніших часів до середини XX ст. (у світлі соціотопографії)*. Луцьк.

Малевская, М. 1984. Архитектурно-археологические исследования на Волини. *Археологические открытия 1982 года*, с. 291.

Малевская, М., Шолохова, Е. 1976. Раскопки архитектурных памятников в Любомле и Владимире-Волынском. *Археологические открытия 1975 года*, с. 354-355.

Малевская, М., Шолохова, Е. 1977. Архитектурно-археологические исследования во Владимире-Волынском. *Археологические открытия 1976 года*, с. 327-328.

Малевская-Малевиц, М. 1976. *Отчет о работе Волинского отряда архитектурно-археологической экспедиции ЛОИА в 1976 году*. НА ІА НАН України, ф. 64, 1976/142.

Мицик, Ю. 2004. Відомості про Україну XIV ст. в Хроніці Яна з Чарнкова. *Магістеріум*, 17: Історичні студії, с. 92-97.

Ричков, П. 2009. Архітектурно-просторова еволюція Володимира-Волинського від заснування до кінця XIX ст. *Минуле і сучасне Волині та Полісся*, 32: Володимир-Волинський в історії України і Волині, с. 7-22.

Терський, С. 2010. *Княже місто Володимир*. Львів: Львівська політехніка.

Цинкаловський, О. 2003. *Княжий город Володимир*. Луцьк: Надтир'я.

REFERENCES

Dvernitskii, E. N. 1887. Arkheologicheskie issledovaniia v g. Vladimire- Volynskom i ego okrestnostiakh. *Kievskaiia starina*, 1, s. 36-50.

Zlatohorskyi, O. Ye., Panyshko, S. D. 2013. *Doslidzhennia na Volodymyr-Volynskomu horodyshchi u 2010—2012 rokakh: dzherela i materialy*. Lutsk: Volynski starozhytnosti.

Kravchenko, V., Sokhan, P., Boriak, H. (ed.). 2005. *Lytovska metryka. Knyha 561: Revizii ukrainskykh zamkiv 1545 roku*. Kyiv.

Kuchinko, M. M. 1976. Raskopki drevnego Vladimira-Volynskogo. *Arkheologicheskie otkrytiia 1975 goda*, s. 349-350.

Kuchynko, M. M. 2005. *Arkheolohiia Volyni*. Lutsk: Volynska oblasna drukarnia.

Kuchynko, M. M. 2006. *Volodymyr serednovichnyi. Istoryko-arkheolohichni narysy*. Lutsk.

Kuchynko, M. M., Okhrimenko, H. V., Petrovych, V. V. 2004. *Istoriia mista Volodymyra-Volynskoho vid naidavnishykh chasiv do seredyny XX st. (u svitli sotsiotopohrafiu)*. Lutsk.

Malevskaia, M. 1984. Arkhitekturno-arkheologicheskie issledovaniia na Volyni. *Arkheologicheskie otkrytiia 1982 goda*, s. 291.

Malevskaia, M., Sholokhova, E. 1976. Raskopki arkhitekturnykh pamiatnikov v Liubomle i Vladimire-Volynskom. *Arkheologicheskie otkrytiia 1975 goda*, s. 354-355.

Malevskaia, M., Sholokhova, E. 1977. Arkhitekturno-arkheologicheskie issledovaniia vo Vladimire-Volynskom. *Arkheologicheskie otkrytiia 1976 goda*, s. 327-328.

Malevskaia-Malevich, M. 1976. *Otchet o rabote Volynskogo otriada arkhitekturno-arkheologicheskoi ekspeditsii LOIA v 1976 godu*. NA IA NAN Ukrainy, f. 63, 1976/142.

Mytsyk, Yu. 2004. Vidomosti pro Ukrainu XIV st. v Khronitsi Yana z Charnkova. *Magisterium*, 17: Istorychni studii, s. 92-97.

Rychkov, P. 2009. Arkhitekturno-prostorova evoliutsiia Volodymyra-Volynskoho vid zasnuvannia do kintsia XIX st. *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia*, 32: Volodymyr-Volynskiy v istorii Ukrainy i Volyni, s. 7-22.

Terskyi, S. 2010. *Kniazhe misto Volodymyr*. Lviv: Lvivska politehnika.

Tsynkalovskyi, O. 2003. *Kniazhyi horod Volodymyr*. Lutsk: Nadstyr'ia.

S. D. Panyshko,
A. V. Petrauskas, I. O. Chorny

ARCHAEOLOGICAL EXPLORATION OF THE FORTIFICATION OF ANNALISTIC VOLODYMYR IN 2018

For the first time in the history of archeological research in Volodymyr the cross-section of the ramparts of «Valy» hill-fort were made. According to external morphological features the hill-fort belongs to the «Volyn type», and most researchers consider it to be remains of the citadel of annalistic city. There is no direct evidence of the latter but the available written sources directly indicate the location of the brick castle of Casimir the Great in the 14th century and the later wooden-earthen headman's castle. Just the main task of the work was to ascertain the conformity of the ramparts to these objects.

The internal structure of the rampart was explored by laying a stepped trench measuring 2 × 11 m at the end of the rampart at the place of its gap (entrance to the territory of hill-fort). The cross-section made it possible to record the stratigraphic column of layers and backfills for more than 6 m long and to ascertain the general picture of the rampart construction.

It was learned that the embankment of the rampart was carried out above the level of the cultural layer which occurred on a yellow homogeneous loess-like loam (possibly the virgin soil). The generalization of the layers traced above for 5.96 m allows us to identify three of their main groups which probably reflect the sequence of erecting of the rampart at this area.

The first large-scale backfill, which formed the basis of the embankment, was traced in the square 5. It consisted mainly of yellow loess-like loam with inclusions of limestone fragments.

The middle part of the embankment was explored in squares 2—4, where the complex stratigraphic sequence of various layers and strata have been traced, which, in addition to loess-like yellow loam with limestone fragments, included the larger backfills of dark

gray sand with inclusions of yellow loam and the same soil with inclusions of debris.

Finally, the upper part of the embankment, explored in the square 1, consisted of dark gray humused sand with inclusions of clay and charcoal. Since this layer contained a lot of pottery of the Late Middle Ages, it is possible that this is a filling of the late medieval building inserted into the embankment.

The research revealed material from different times, dating from the Bronze Age to nowadays. The dating of the embankment of rampart is indicated by the findings of late medieval pottery in its middle part. They confirm the written reports about the construction of a wooden-earthen headman's castle in the 15th century.

Some structural features of the rampart are in good agreement with historical data. In particular, the first backfill at the base of the embankment of yellow loess-like loam had significant inclusions of fragments of limestone, which may be the remains of the masonry of the walls of Casimir the Great castle, dismantled in 1370.

Dating the construction of rampart to the 15th century indicates that the explored hill-fort was not the citadel of Old Volodymyr. On the other hand, it allows us to re-date at least the part of hill-forts of «Volyn type», which are traditionally attributed to the 10th—11th centuries.

Keywords: settlement, rampart, backfill, ceramics, Late Middle Ages.

Одержано 11.04.2022

ПАНИШКО Сергій Дмитрович, кандидат історичних наук, доцент, Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, Луцьк, Україна.

PANYSHKO Serhii, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine.
ORCID: 0000-0003-4188-1089, e-mail: panishko63@gmail.com.

ПЕТРАУСКАС Андрій Вальдасович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інституту археології НАН України, Київ, Україна.

PETRAUSKAS Andriy V., Ph. D., Senior Research Fellow, the Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
ORCID: 0000-0002-9066-1376, e-mail: petrauskas@i.ua.

ЧОРНИЙ Іван Олександрович, магістр, Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, Луцьк, Україна.

CHORNYI Ivan, Master, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine.
ORCID: 0000-0001-9218-5628, e-mail: johnchorniy@gmail.com .